

LEVENSGEVAARLIJKE HOGE SPANNING!

Trafohuisjes in de voormalige gemeente Horst

Sinds een jaar of tien prijken in mijn boekenkast twee publicaties over trafohuisjes in de provincies Gelderland en Utrecht. Al die tijd nam ik mij voor om eens te kijken hoe het eigenlijk zat met trafohuisjes in de gemeente Horst. Nooit kwam het ervan, totdat ik deze zomer vond dat het dan eindelijk maar eens moest gebeuren. Zonder systematisch plan begon ik rond te rijden en foto's te maken van elk trafohuisje dat ik tegenkwam. Al snel bleken het er veel meer te zijn dan ik had gedacht. Van een aardige medewerker van Essent kreeg ik een lijst met de adressen van alle trafohuisjes in de voormalige gemeente Horst. Het gemeentearchief bleek bouwvergunningen van de meeste trafohuisjes te bevatten. Inmiddels heb ik een database opgebouwd met informatie over Horster trafohuisjes. Genoeg om er hier een korte bijdrage aan te wijden. Geen wetenschappelijke verhandeling, niet hét uitputtende artikel over Horster trafohuisjes, maar gewoon een kort verslag van mijn bevindingen tot nu toe aan de hand van tien vragen die ik mezelf heb gesteld. In een volgende aflevering van Info wellicht meer.

1. Hoe verliep de elektrificatie van Horst?

De ontdekking door de Italiaan Volta in 1796 dat elektrische energie op kunstmatige wijze kon worden verkregen, leidde tot een stapsgewijze vooruitgang van de elektrotechniek in de negentiende eeuw. In 1883 maakte de uitvinding van de transformator elektrificatie op grote schaal mogelijk. Daardoor kon elektrische stroom namelijk over grote afstanden worden gedistribueerd. In 1901 telde Nederland 27 elektriciteitscentrales. Daarvan waren er slechts twee in gemeentelijke handen, de rest was particulier. De gemeente Horst overwoog in 1915 zelf een centrale te gaan bouwen. De Eerste Wereldoorlog gooide echter roet in het eten. In 1918 vond de gemeente molenaar G. Beuyssen bereid om met zijn zuiggasmotor een gelijkstroomdynamo aan te drijven. Hier vandaan werden draden getrokken naar gegadigden. Aan het eind van dat jaar was het traject van de molen naar de kerk gereed en waren bovendien al twintig straatlantaarns op elektriciteit aangesloten. In 1923 gaf het gemeentebestuur de N.V. Algemene Nederlandse Electriciteitsmaatschappij opdracht in Horst een ondergronds kabelnet en een bovengronds leidingennet aan te leggen. De gemeente sloot zich aan bij de in 1909 opgerichte Stroomverkoop-Maatschappij. Dit particuliere bedrijf zou op 1 januari 1933 opgaan in het openbare nutsbedrijf PLEM (Provinciale Limburgse Electriciteits Maatschappij). In Horst leverde de Stroomverkoop-Maatschappij in oktober 1923 de eerste stroom vanuit de centrale in Heerlen. Tien jaar later was nagenoeg de hele gemeente aangesloten op het laagspanningsnet.

2. Wat is de functie van een trafohuisje?

Een transformatorhuisje, in de volksmond “trafohuisje” genoemd en in vakjargon vroeger “hoogspanningsruimte” en tegenwoordig “middenspanningsruimte”, transformeert elektriciteit. De in elektriciteitscentrales opgewekte stroom wordt getransporteerd door kabels die aan hoogspanningsmasten hangen. De elektriciteitsspanning in die kabels varieert tussen de 380.000 en 150.000 volt. In de buurt van een stad of dorp wordt de spanning in transformatorstations verlaagd naar 50.000 en 10.000 volt. In transformatorhuisjes wordt deze hoogspanning via een transformator omgezet in laagspanning: 220 volt voor huishoudelijk gebruik en 380 volt voor bedrijven en installaties die krachtstroom nodig hebben. Vervolgens gaat de elektriciteit via grondkabels naar de klanten. Het trafohuisje is dus de laatste schakel tussen elektriciteitscentrale en stopcontact.

3. Hoeveel trafohuisjes tellen de kernen van de voormalige gemeente Horst?

Volgens een lijst van Essent staan er in de kernen America, Griendtsveen, Hegelsom, Horst, Melderslo en Meterik momenteel 98 in bedrijf zijnde trafohuisjes. Daarbij zijn inbegrepen de twaalf huisjes die puur en alleen in gebruik zijn voor bedrijven.

4. Zijn er in de loop der jaren ook trafohuisjes verdwenen?

Jazeker. Als mijn herinnering me niet bedriegt stonden er in elk geval in de jaren zeventig van de vorige eeuw nog vooroorlogse trafohuisjes op de Veemarkt en aan de Van Douverenstraat in Horst. Beide zijn inmiddels verdwenen. Verder is een eveneens vooroorlogs huisje dat aan de Venrayseweg gelegen moet hebben, niet meer te traceren. Ook – waarschijnlijk naoorlogse – trafohuisjes aan onder meer de Crommentuijnstraat, de Stationsstraat, de Tienrayseweg en de Venrayseweg bestaan niet meer. In Griendtsveen staat verstopt in het struikgewas aan de Helenaveenseweg (in de buurt van de kruising met de Deurneseweg) een vervallen gebouwtje waarvan ik vermoed dat het ooit wel eens als trafohuisje gefungeerd kan hebben.

5. Hoe oud zijn de Horster trafohuisjes?

Voor zover mijn kennis nu reikt, dateren de oudste Horster trafo's uit het midden van de jaren twintig en de jongste uit het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw. Het oudste nog bestaande trafohuisje bevindt zich aan de Stationsstraat (tegenover huisnummer 124) in Hegelsom. Het dateert vermoedelijk uit 1925. Het huisje bij de Meterikse kerk (Schadijkerweg 4) bestond in elk geval al in 1927. Er zijn nog drie andere resterende vooroorlogse exemplaren: aan de Rector Mulderstraat in Melderslo (1931), aan de Griendtsveenseweg in America (1931) en aan de Heijnenstraat bij de kerk in Hegelsom (1934). Het niet meer bestaande trafohuisje aan de Van Douverenstraat werd gebouwd in 1932. De ouderdom van de verdwenen trafo's op de Veemarkt en de Venrayseweg heb ik vooralsnog niet weten te achterhalen. Niet uitgesloten is dat die uit 1923 of 1924 dateerden. Het volgens mijn gegevens jongste huisje bevindt zich bij een tuinbouwbedrijf aan de Nieuwe Peeldijk. De bouwvergunning daarvan dateert uit 1991. Van het huisje bij de Haegens Groep Horst aan de Kranestraat heb ik nog geen bouwjaar kunnen achterhalen. Het lijkt me echter niet uitgesloten dat het jonger is dan dat aan de Nieuwe Peeldijk.

6. Waar zijn de trafohuisjes gesitueerd?

Op de meest uiteenlopende plaatsen: eenzaam en verlaten in het open veld (bijvoorbeeld Eikelenbosserdijk 17), diep verscholen in het bos (Sint-Maartensweg 22), ingeklemd tussen twee huizen (Almeweg 1, Noordsingel 41), midden tussen de bebouwing (talloze voorbeelden), aan het eind van een doodlopende straat (Strodekkerstraat 9), bij de kerk (Hegelsom, Meterik) of langs een uitvalsweg (Peelheideweg 6). Alleen met een adressenlijst bij de hand zal het lukken alle Horster trafohuisjes te ontdekken, want sommige zijn nagenoeg onvindbaar. Dit geldt bijvoorbeeld voor beide trafo's aan de Meterikseweg (in de oprit van huisnummer 70 en achter huisnummer 122) en voor het huisje aan de Stoktstraat (tussen huisnummers 15 en 17).

7. Wie bouwt de trafohuisjes?

De procedure is gewoonlijk dat de elektriciteitsmaatschappij bepaalt waar een trafohuisje wordt gesitueerd. Daarna koopt de gemeente de benodigde grond en stelt die kosteloos beschikbaar aan de elektriciteitsmaatschappij. De afdeling bouwkunde van de maatschappij maakt vervolgens een tekening van het te bouwen huisje die wordt ingediend bij de gemeente. Die beoordeelt het ontwerp en geeft een bouwvergunning af. Soms stelt de welstandscommissie nog aanvullende voorwaarden. Dit was bijvoorbeeld in Horst het geval bij de bouw van het trafohuisje naast de voormalige Middelbare Landbouwschool (Venrayseweg 89) in 1978. De welstandscommissie wenste toen meer aandacht voor de ruimtelijke vormgeving. Die diende zich onder meer te uiten in het gebruik van dezelfde pannen en stenen als bij de school. Als de gemeente de bouwvergunning heeft verleend, bouwt tenslotte een aannemer in opdracht van de elektriciteitsmaatschappij het huisje. Bijna

alle naoorlogse trafohuisjes in de voormalige gemeente Horst zijn gebouwd door de firma Gebr. Thijssen uit Broekhuizenvorst.

8. Van wat voor materialen zijn ze gebouwd?

Verreweg de meeste Horster trafohuisjes zijn van baksteen. Het merendeel daar weer van is uitgevoerd in diverse varianten rode baksteen. Het huisje aan de Kempweg (huisnummer 14) is een van de weinige in gele baksteen. Het gemeentebestuur stelde dit bij de vergunningverlening als voorwaarde. Naast de bakstenen huisjes zijn er ook ijzeren. Daarvan heb ik er tot dusverre zeven weten te achterhalen. De donkergroene ijzeren huisjes zijn veel smaller en lager dan de bakstenen. Ze staan zonder uitzondering in het buitengebied (Blaktweg, Broekhuizerdijk, Van Elzenweg, Slooierweg, Tienrayseweg, Vossenheuvel en Zwarte Plakweg).

9. Wat valt er te zeggen over de vormgeving van de transformatorhuisjes?

Om maar met de deur in huis te vallen: de trafohuisjes in de voormalige gemeente Horst zijn niet uniek. Waar je bijvoorbeeld in Maarssen een transformatorhuisje als woning aan kunt treffen of in Susteren een trafohuisje als onderdeel van een kapelletje, daar zijn alle Horster trafohuisjes standaardtypes, ontworpen door de afdeling bouwkunde van eerst de Stroomverkoop-Maatschappij en vanaf 1933 de PLEM. Het meest voorkomende type is de O.-C. 1. Huisjes van dit type (bijvoorbeeld Reulsweg 2, Dr. Droesenweg 10) dateren uit het begin van de jaren zeventig. Een latere variant hierop is het type O.-C. 5, dat in Horst werd toegepast vanaf 1975 (bijvoorbeeld Massenweg 1a en Strodekkerstraat 9). De huisjes uit de jaren zestig zijn veelal van het type H 150 (bijvoorbeeld Dwarsweg 4a en Parallelweg 7). Andere, minder vaak toegepaste types uit de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn de H 1945 (bijvoorbeeld Midden Peelweg 14), de 1949 (bijvoorbeeld Noordsingel 41) en de P 1958 (bijvoorbeeld Eikelenbosserdijk 17). In het algemeen kun je stellen: hoe jonger de huisjes, hoe functioneler, hoe soberder, hoe eenvoudiger de uiterlijke vormgeving. Vergeleken met de vooroorlogse huisjes zijn de naoorlogse toonbeelden van functionaliteit of zo je wilt saaiheid. De vooroorlogse huisjes vertonen een rijkdom aan detaillering die aan de naoorlogse ten enenmale ontbreekt. Exemplarisch voor de vooroorlogse huisjes is het waarschijnlijk uit 1927 daterend trafohuisje bij de kerk in Meterik met zijn metselwerk in kruisverband, zijn rechthoekige ijzeren deur en luiken, zijn tentdak met lantaarn, zijn plint met voor een deel verticaal metselwerk en zijn gevelsteen met bijmotief in keramisch materiaal.

10. Zijn hiermee alle vragen beantwoord?

Nee, bij lange na niet. Tal van vragen zijn nog onbeantwoord. Om er slechts enkele te stellen: waarom hebben sommige trafohuisjes één deur en andere twee? Wat bepaalt de locatie van een trafohuisje? Wat bepaalt welk type waar wordt gebouwd? Wie betaalt de bouwkosten? Hoe oud waren de trafohuisjes op de Veemarkt en aan de Venrayseweg? Heeft er nog iemand foto's van die en andere verdwenen trafohuisjes? Voor antwoorden op deze en andere vragen houd ik mij ten zeerste aanbevolen.

Wim Moorman

Geraadpleegde literatuur: Ronald Blijdenstijn, *Trafohuisjes* (Utrecht 1993); Roger Crols, Taco Hermans, *Trafohuisjes* (Utrecht 1995); Loe Derix, *Oud Horst in het nieuws. Deel 3 aug. 1914 tot 1930* (Horst 1991) 68-69; *MIP Rapport Horst. Een inventarisatie van bouwkundige structuren en relicten uit 1850-1940*, deel 1 en 2 (Maastricht 1991).

Graag zeg ik de heer G.H.L. Jacobs van Essent dank voor het toezenden van een adressenlijst van trafohuisjes en de heren H.F.H.M. Perrée, M.J.M. Peters en J. Vissers van de gemeente Horst voor hun gastvrijheid en het ter inzage geven van archivalia en publicaties.